ISSN 1312–2142

СЧЕТОВОДНА ПОЛИТИКА

НОВИ ПРИНЦИПИ И ПОДХОДИ В СЧЕТОВОДСТВОТО

Списание за прилагане на международните счетоводни и одиторски стандарти в България

ДОВЕРИЕТО В ОДИТОРИТЕ СЕ ВЪЗСТАНОВИ

ПРОМЕНИТЕ В ЗАКОНА ЗА СЧЕТОВОДСТВОТО

ОТЧИТАНЕ НА ДОГОВОРИ ЗА ФИНАНСОВА ГАРАНЦИЯ

ТЪРГОВСКОТО И СЧЕТОВОДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В ЗОРАТА НА НОВОТО ВРЕМЕ. ЕВРОПЕЙСКИТЕ МОДЕЛИ: АНГЛИЯ, ШОТЛАНДИЯ, ГЕРМАНИЯ, ФРАНЦИЯ

3-4 | 2007

Търговското и счетоводното образование в зората на Новото време. Европейските модели: Англия, Шотландия, Германия, Франция

Доц. д-р Иван Русев

В Англия модерното търговско и счетоводно образование се появява и разпространява сравнително рано, следвайки формите, засвидетелствани в страните, пионери в това начинание на Стария континент — чиракуването при търговец, индивидуалното или груповото обучение при учител по счетоводство и по търговска кореспонденция, стажовете, търговските пътувания в чужбина, но редом с това то има и своите специфики. Специфики, които се обясняват с особения път на Англия в прехода от Средновековието към Новото време. Добре известно е, че този преход, макар и по-рано осъществен в своя политически формат от френския, не носи белезите на френския радикализъм по отношение на *„родните"* аристокрация и монархия. Наистина, крал Чарлз I губи главата си на ешафода (27 януари 1649 г.), но много скоро след това *„Индепендентската република"* и Протекторатът на Кромуел не издържат пред реставрационните стремления на Стюардите (26 май 1660 г.). След революцията политическата власт остава в ръцете на обуржоазилите се ленд-лордове, на аристокрацията, а редом с нея английското търговско и индустриално съсловие има пълна свобода за действие в борсовите сделки и колониалната търговия. През 60-те — 70-те години на XVII

в. се откроява период на бурен стопански растеж в страната, на нарастване на националното богатство, на подем в развитието на търговията, манифактурите и корабоплаването[1].

Преждевременното ангажиране на английската аристокрация с делова дейност по причина на предизвикателствата пред голямата колониална държава, както и стремежът към запазването на *„добрите стари"* традиции поради обичайния английски афинитет към консерватизма не водят до познания ни от Италия и Холандия *„сблъсък"* между класическото училище и модерното търговско образование. Много дълго двете съжителстват и пълноценно се допълват.

За нуждите на търговското и счетоводното преподаване в Англия започва книгоиздаването на английски учебници по счетоводство и търговски знания. Тяхната поява, както и преподавателската дейност на авторите им са показател за налагането и разпространението на това модерно професионално образование в страната. Какви са английските приноси в тази област?

В началото на XVI в. счетоводната теория е все още в начална степен на разпространение в практиката на английските и шотландските търговци, тъй като двустранното счетоводство *„достига"* до тях с известно закъснение и главно благодарение на италианските фирми, които създават свои кантори на *„Ломбард Стрийт"*. След 1540 г. това изоставане, безспорна спънка пред английската търговия, започва да се преодолява чрез изпращането на млади англичани в Анверс, за да изучават там френския език (езикът, на който се пишат и публикуват новостите в търговската теория) и счетоводната наука. Същите тези ученици са първите, които написват и публикуват учебници по книговодство *„според континенталния модел"*[2]. През 1543 г. един лондонски учител на име Хъг Олдскасъл издава трактат, посветен на счетоводната тематика. Трудът на Олдскасъл е преиздаден през 1588 г. от друг учител на име Джон Мелис[3]. През 1547 г. се появява английският превод на първия холандски трактат по двустранно счетоводство — книгата на Жан Импин *„Ново обучение и представяне на най-великолепната наука на книговодството, за да се смята и се водят сметките по италиански маниер..."*[4]. През 1553 г. е публикуван трудът на Джеймс Пийл, чието второ издание, преработено и допълнено, се появява през 1569 г. под заглавие: *„Пътеката на професията"*[5]. Четвърта от този род е книгата на Джон Уедингтън, издадена през 1567 г.

Авторът й работи като търговец в Анверс[6]. През XVII в. най-ползваният в Англия учебник по счетоводство е *„Огледалото на търговеца"* на Ричард Дафорн, издаден през 1636 г.[7] Сред другите английски приноси в счетоводната теория трябва да се споменат трудовете на Даниел Дефо[8] и на Едуард Томас Джонс[9].

В сферата на търговската и счетоводната литература новаторска е мисията на Даниел Дефо (1660-1731), станал много по-популярен в цял свят с романа си *„Приключенията на Робинзон Крузо"*. Според изследователите той е първият английски автор, който в своята творба *„Съвършеният английски търговец"*[10] описва и анализира най-детайлно условията на търговската дейност, вместо да се задоволява, както правят много други преди и след него, само с привеждане на суховати правила[11].

През 1796 г. Едуард Т. Джонс публикува трактат, в който претендира, че замества *„старото"* двустранно счетоводство с изобретена от него система (наречена *„английска система"*) и дори патентова това свое творение. *„Системата"* на Джонс обаче не се оказва практична и предизвиква много дискусии през XIX в.

През XVIII в. в Англия се появява енциклопедизмът. Парадоксално, но може би и съвсем очаквано първият шедьовър в тази нова за острова област не е английски, а е превод от френски език и е речник по търговия. Става въпрос за *„Универсалния речник по търговия"* на Савари-синове, чието първо френско издание е от 1723 г. Английският превод на *„Речника-Савари"* е дело на Молачи Постлитуейт, един от големите новатори на английското търговско образование.

Симбиозата между класическото и модерното образование в Англия се проявява най-напред чрез един специфичен модел на учебни заведения — така наречените *„придворни академии"*, които още от самото начало се *„вулгаризират"*. Тяхната поява следва да се отнесе към 1650 г. Това са политехнически училища, включващи обучение по навигационни техники и военно изкуство. Техните образователни програми обаче все още не включват търговски знания[12].

От самото начало на XVIII в. модерното търговско образование в Англия започва да се предлага основно в *„академиите с търговски профил"* и в многобройните помалки училища, ръководени от *„учители по счетоводство и по търговска кореспонденция"*. И в двата случая инициатори и създатели на учебните заведения са хора, посветили се на теорията и преподаването. Такъв е Ричард

Хейс, един от най-успешните за XVIII в. английски автори на търговски и счетоводни учебници, на повече от 12 такива заглавия с множество преиздавания всяко. През 1719 г. той създава свое търговско училище в Лондон. В преподаването Хейс използва проверените *„стари методи"*, кратките правила и се придържа стриктно към практиката — образователна форма, която стои най-близо до чиракуването. Другият модел на търговско училище в Англия от същото време е превъплатен в *„Академията Сохо"*. Тя е създадена през 1717-1718 г. от члена на *„Кралското общество"* Мартин Клеър. Това е един от първите случаи на училище, отворено към широкообхватните нужди на търговията, такива каквито са търговските академии. През 1779 г. Клеър издава учебник по търговия, който е 12 пъти преиздаден до 1791 г. Учебникът е предназначен за нуждите на специализираното образование. Стремежите на автора му не са професионално ограничени, а са насочени към една по-широка култура, включваща обучение в моралните ценности на занаята, изучаване на история и на класически езици[13].

На споменатия по-горе Молачи Постлитуейт принадлежи идеята за обединяването на частните търговски училища с общественото образование в Англия — идея, датираща от 40-те години на XVIII в. По занятие Постлитуейт е търговец в Лондон. Той придобива популярност с превода си на английски език на енциклопедията на Савари-синове, а и с това, че през 1740-1742 г. става инициатор на т.нар. *„Търговски университет"*. През 1750 г. са публикувани учебните програми на заведението и проектът му търпи ново развитие. По всичко изглежда, че Постлитуейт успява да изгради филиал към вече съществуваща малка *„класическа"* академия в Лондон, в която той разширява сферата на преподаваните дисциплини. Сред тях са класически и модерни езици, история, математика и философия. Преводачът на Савари познава и използва най-добрите учебници на епохата, издадени на френски език, и по-специално трудовете на Самуел и Жан-Пиер Рикар. При покъсното доразвитие на своята концепция Постлитуейт включва и нови идеи: потребността на нацията от развитие на търговското образование, както и нуждата на знания от политическо и национално-историческо естество при изграждането на *„завършения"* търговец[14].

Постлитуейт лансира и осъществява своя проект в момент, когато английските *„частни академии"* преживяват най-голямото си разпространение. През първата поло-

вина на XVIII в. те са едва 11 за цяла Англия, а в края на века броят им вече надхвърля 200[15]. Една от тях е популярната *„Салфорд Академи"*, чието официално наименование е *„Търговско и математическо училище"* (*„Commercial and Mathematical School"*) и е създадена през 1765 г. от известния математик Кларк. Обучението в *„Салфорд Академи"* включва и курсове, предлагани на възрастни хора от търговската професия, които се превръщат в редовна образователна практика на учебното заведение. Визираното в проекта на Постлитуейт обучение е насочено (както самият той отбелязва) към 12 различни категории потребители, но в действителност тези категории могат да бъдат сведени до 3 основни: търговците, които искат да дадат на своите деца *„методично и научно образование"*; чужденците, насочили се към търговската професия, и *„различните видове джентълмени"*, чиято професия, обществено положение и състояние ги *„принуждават"* да се занимават с търговия[16].

Паралелно с академиите, даващи базово образование, съчетано с елементите на професионалната търговска подготовка и насочено главно към детската възраст, в Англия през втората половина на XVIII в. продължават да съществуват частните училища при преподаватели по счетоводство и кореспонденция. В известен смисъл тези вторите също преживяват своя разцвет именно през този период. Показателен е примерът с Томас Мортимър — автор на учебници и учител от онова време. По произход Мортимър е от известна английска фамилия, което подпомага неговата бърза популярност, но като цяло заслугите за това са си лично негови. През 1761 г. той издава творба, посветена на обмяната, която през 1807 г. (три години преди смъртта му) претърпява 14-ото си поредно издание. През 1766 г. публикува *„Търговски речник"*, преиздаден с допълнения през 1810 г. От 1762 до 1768 г. Мортимър е вицеконсул на Англия в намиращата се под австрийска власт Южна Холандия — едно подходящо, макар и с позатихваща слава, за търговските му интереси място. След престоя в Холандия се отдава на литературна и учителска дейност, събира при себе си млади хора и им преподава. През 1772 г. Томас Мортимър издава *„Елементи на търговията, политиката и финансите"*, а второто издание на същата книга се появява през 1802 г. Още в началото на съчинението си той заявява своите преподавателски намерения и помества следната обява: *„Авторът на тази творба живее в Лондон. Той приема при себе си, на групи от по*

пет или повече души, заможни джентълмени, на възраст над 16 години, които обучава в изкуството на стилния изказ и в другите области, представени в книгата. Таксата е 100 гвинеи[17] *на ученик за година. Заявките до него, оставени на бара на „Кафене Хауз" на Ладгейт стрийт в Лондон, ще му бъдат незабавно предавани и ще получават бърз отговор"*[18].

Очевидно в случая с преподавателската инициатива на Мортимър става въпрос за висше търговско знание, за допълнително обучение, което надгражда началното. В проекта на Постлитуейт тази форма се нарича *„търговски разговори"*, или *„дискусионно общество"* — такова, каквото създават по същото време някои *„частни академии"* и колежи. Учебникът на Мортимът е широко разпространен и използван в Лондон, а и из цяла Англия в края на XVIII и началото на XIX в. Според изследователя Йоахен Хуук с Томас Мортимър политическата икономия прави своите първи стъпки в търговското образование, което вече изпитва потребността от много по-широка подготовка и култура, станала абсолютно наложителна за едрия търговец-ангросист[19].

Енциклопедизмът на Постлитуейт, маркирал пътя на модерното английско търговско образование, се съпътства от бързото нарастване на специализираната търговска литература в Англия, особено през втората половина на XVIII в.: издания по търговска материя, по счетоводство, таблици, алманаси и пр. Частните академии, чийто безспорен разцвет е именно по онова време, започват да западат и изчезват в началото на следващия XIX в., някъде до към 1820 г. Показателен е случаят с *„Финсбъри Скуайър Академи"*, създадена през 1790 г. от автора на множество учебници по обмяна и счетоводство Патрик Кели. През 1811 г. е публикувана програмата на училището, в която се отбелязва, че редом с изучаването на класическите езици, в нея се осъществява и обучение по модерни езици, както и практика, организирана в специално изградени за целта лаборатории — т.е. все по-отчетливо се забелязва характерният за английските академии еклектизъм, изразяващ се в съчетаването в техните програми на класическото с модерното образование. Но и след западането на частните академии остават структурите (познати от по-ранно време), в които се преподават елементарни търговски техники и знания[20]. През XIX в. висшето търговско образование в Англия се предлага в университетите, където специализираните професионални дисциплини се комбинират с други, които дават една по-широка, вклю-

чително и хуманитарна, подготовка на обучаващите се.

Макар и съвсем близо до Англия, в **Шотландия** модерното търговско и счетоводно образование върви по свои самостоятелни пътеки. В зората на Новото време шотландското училище се контролира от градските съвети. От края на XVII в. големите шотландски градове притежават и поддържат училища, които дават начална подготовка на децата. Специализираните знания, сред които следва да се отнесе изучаването на модерните езици, счетоводството и навигацията, се преподават вън от училището и частно, но често под егидата и с финансовата подкрепа на градския съвет. Така например в Глазгоу още през 1695 г. е регистриран учител, който е *„способен да преподава навигация, счетоводство, аритметика и калиграфия"*. През 1705 г. общината на Единбург ангажира един бивш търговец като *„учител по счетоводство"*. Примерът се последва и от други шотландски градове, макар и по-късно във времето[21]. Като цяло обаче модернизацията в Шотландия върви много по-бавно, отколкото в Англия, а търговското и счетоводното образование там ползва английския опит и най-добрите образци на английската учебна литература.

Ползотворният английски опит и този на другите търговски нации — новатори в професионалното образование, оказва своето влияние и в други точки на Европа. От него още през XVII и XVIII в. се възползват **германските държави**. Показателен е фактът, че *„Речникът-Савари"* много скоро *„достига"* до Германия, тъй като сред първите преводачи, последователи и *„продължители"* на братята Савари, е К. Г. Людовичи, преподавател по практическа философия в Лайпцигския университет. През 1741-1743 г. Людовичи превежда речника на немски език и го издава в своята страна[22]. С немски превод се сдобиват и някои английски оригинали. Сред тях е споменатият погоре труд на Томас Мортимър *„Елементи на търговията, политиката и финансите"*, преведен на немски от Ж. А. Енгелбрехт и издаден в Германия през 1783 г.[23]

През 1767-1768 г. в Хамбург Йохан Георг Буш създава *„Търговска академия"* (*„Handlungs-akademie"*), която по организация много напомня на английските частни академии. Именно силното въздействие на английския образователен модел обяснява защо през първите 14 години от съществуването на хамбургското училище половината от учениците му са английско говорящи. *„Академията"* в Хамбург е ориентирана основно

към даване на подготовка с оглед участие във външната търговия и с тази своя особеност тя най-много напомня на английските си първообрази. Английското влияние по онова време се усеща и в други стопански и образователни средища на Германия. Тенденцията от Хамбург продължава *„Търговското училище"* в Берлин, създадено през 1791 г. и просъществувало дълго време с финансовата подкрепа на държавата — това е един нов модел на елитно търговско училище, по-усъвършенствано от предходните и поради това по-добре пригодено към новите условия[24]. През следващия XIX в. и особено през втората половина на века Германия от податлива на външни градивни въздействия ще се превърне в една от страните на Стария континент, диктуващи модата в търговското професионално образование, като причините за тази промяна ще имат колкото стопанска, толкова и политическа обусловеност.

Голям интерес предизвиква **френският *„път"* в модерното търговско образование** по причина на това, че Франция показва може би най-ясно очертания, *„класически"* модел на прехода от Средновековие към Ново време. Французите не са новатори в тази област. Както вече бе подчертано, първенството принадлежи на *„родината"* на Ренесанса Италия, изпреварва я дори и Холандия[25], но от втората половина на XVII в. насетне, от времето на *„Краля-слънце"* Луи XIV и на неговия съветник и *„Генерален контрольор на финансите"* Колбер, Франция набира мощ в сферата на търговското образование и заема позиция, адекватна на нейното водещо място в световната икономика и култура — позиция, от която тя диктува модата поне до XIX в.

Показателно за по-късното начало, а и за последвалото бурно развитие на френското търговско образование, е неговият основен ресурс — френската търговска и счетоводна литература и ходът на нейното книгоиздаване. *„Френският"* XVI век е беден на издания по счетоводство, като се изключат книгите на Савон и на ван Дам, но и двамата автори превъплъщават чрез житейския си път и чрез своите трудове синкретизма от италиански и холандски влияния и от начален френски опит в тази област.

Пиер Савон е холандски автор, последовател е на Жан Импин, но живее и издава във Франция. Родът му е с италиански корени. Самият той е роден в Авиньон през първата половина на XVI в. в семейство на търговец. Първоначално се подписва с фамилно име *„Талон"*, а по-

късно прибавя аристократичното *„дьо"* пред Савон, докато *„Талон"* отпада. Протестант е по вероизповедание. Савон е човек от практиката. Той работи при различни търговци и търговски фирми, много пътува и известно време е в Корпорацията на Сен-Амброаз в Анверс (1574-1576). Установява се трайно в Лион, където дейността му преживява най-големия си разцвет. Издава трактат по счетоводство, озаглавен *„Инструкция и начин за водене на книги по двустранното счетоводство"* (Анверс, 1567), впоследствие многократно преиздаван. Той пръв дава описание на плащането с превод и на изравняването на сметките по време на панаир, като за пример му служат Лионските панаири. Новатор е в представянето на специфичните особености при воденето на *„панаирното"* счетоводство[26].

Мишел ван Дам е фламандец по рождение. Роден е в Брюж в края на XVI в., произхожда от местно благородническо семейство, но се установява, живее и работи във френския град Руан и навсякъде се представя за французин. Занимава се успешно с вносна и износна търговия. Мишел ван Дам остава в историята на счетоводната литература със своя трактат *„Най-изкусен, остроумен и кратък начин, който може да се открие ... за точно и отлично водене на книги..."*, издаден в Руан през 1606 г.[27]

Втората половина на XVII в. и началото на XVIII в. бележат голямото начало на осезаемото френско присъствие в европейската търговска, търговско-правна и счетоводна теория. На *„бял свят"* последователно се появяват *„Идеалният търговец"* на Жак Савари (1675)[28], *„Ръководство на търговците и на счетоводителите"* на сир Матьо дьо ла Порт с първо издание в Париж през 1685 г.[29] и *„Трактат по двустранно ръководство..."* на Бернар-Франсоа Барем[30]. Името на Барем е влязло в специализирания език като понятие и това е най-доброто доказателство за голямото значение, което с широкото си разпространение изиграва неговият труд. *„Ръководството"* на сир Матьо дьо ла Порт също преживява огромен успех през целия XVIII в. и без изменения в текста преминава през множество издания, от които последното е в *„революционната"* 1792 г.

Като най-голям новатор и теоретик на модерното търговско образование обаче, не само на френското, но и на европейското, следва да откроим Жак Савари-баща. Идеите на Савари в тази област са детайлно представени в неговия труд *„Идеалният търговец"*, чиято първа част разглежда основни въпроси на обучението: за това как майсторите търговци трябва да

предават своя опит на децата си, които да се обучават от съвсем малка възраст и да са за пример на всички останали; за чиракуването; за продължаващото обучение и след чиракуването; за начина на провъзгласяване на чираците в майстори и т.н.

Савари подчертава голямото значение на чиракуването, на това, че то трябва да обхване един достатъчно продължителен период с начало в 14-годишната възраст на младия човек. От значение е строгостта на търговеца, на когото родителите поверяват своето дете. Освен добрите нрави и поведение, с които трябва да се откроява този човек, той трябва да притежава още *„сръчност, способност и добър ред в управлението на своите дела"*, да бъде *„грижлив, находчив, деен, усърден и привързан към професията си"*. Тези качества са гаранция, че повереното му за обучение дете ще усвои занаята[31]. Но преди това чиракуване, което е на една по-голяма вече юношеска възраст, родителите трябва предварително да са подготвили своите деца за бъдещата професия. И затова Савари протестира срещу предразсъдъците, срещу принизеното обществено положение на търговеца и на неговата професия — едно тежко наследство, останало от Средновековието.

Според автора на *„Идеалният търговец"* децата, насочили се към търговското поприще, като започват от 7—8 годишна възраст, трябва да се научат правилно и красиво да пишат, да усвоят добре математиката, да се обучат да водят просто и двустранно счетоводство, да научат езици: италиански, испански и немски, *„тъй като те са много необходими за тези, които искат да търгуват в чуждите страни"*. Освен тези ежедневни занимания, родителите трябва да ги карат да изучават история, както на Франция, така и на другите държави, и да четат книги, в които се разказва за пътувания и за търговия, тъй като *„тези видове литература формират по най-великолепен начин разсъдъка на младите хора"*. Така бъдещите търговци ще изучат другите държави, техните народи и обичаи, а и търговията, която може в тях с успех да се практикува[32].

Образователният модел на Савари отрича класическото (*„латинското"*) обучение, предлагано по онова време във френските колежи. Савари подчертава, че за да се подготвят децата за търговската професия, те трябва да овладеят всичко, което ще им е полезно. Останалите дисциплини за тях са не само непотребни, *„но са и вредни"*. Той дори отива в още по-голяма крайност, като отбелязва, че децата, завършили колеж — тези,

които до 17—18 годишна възраст са изучавали единствено и само граматика, реторика и философия, *„винаги ще останат чужди на търговията и че от 30-ина едва 4-ма биха се насочили към тази професия и то ако са насилвани от своите родители"*[33].

Савари изтъква три основни причини, които превръщат колежите в *„опасно"* за търговеца училище: първо, предлаганите там учебни дисциплини отклоняват от търговията; второ, общуването там между деца от различни социални прослойки би провокирало и поддържало отвращение от търговската професия; и трето, приятелствата, които могат да се завържат в колежите с млади хора, насочили се към военната професия, с хора, склонни към типичните за офицерството *„разпуснатост, мързел и необмислени разходи"*, е в противоречие с усърдието и стриктната отчетност, които се изискват от търговските дела. Синовете на *„добрите семейства"* обикновено се провалят още преди да влязат в търговията, твърди Савари, и само за 3-4 години те фалират. Заключението, до което достига авторът, е, че ако родителите искат да посветят децата си на търговията, то най-голямата грешка би била да ги изпратят в колеж[34].

Критиката на Савари по адрес на френските колежи не е самоцелна, а отразява една реална тенденция през последните два века на така наречения *„Стар режим"* — времето до революцията. Данните сочат криза в колежанското образование, която се изразява в редуцирането броя на тези учебни заведения главно в пристанищните и търговските центрове на страната. Ето и някои числа: Бордо през 1789 г. — годината, в която започва Френската революция, има един единствен колеж с максимум 400 колежани, а градът тогава наброява многобройно за епохата население от 111 000 жители. Повече от век по-рано, през 1668 г., йезуитският колеж в Бордо *„Св. Мадлена"* обучава 794 ученика, а светският колеж на Гвиен — други 600—700 ученика, което прави общо почти 1500 ученика за град, който тогава е с население от едва 45 000 души. Колежът в океанското пристанище Ла Рошел през 1665 г. има 500 ученика, през 1781 г. техният брой вече е паднал на 94, а през 1782 г. те са само 77. В Марсилия през 1740 г. съществуват два колежа, един ораторциански и един йезуитски, със 750 ученика общо, а 35 години покъсно (през 1775 г.) остава само един колеж с 245 ученика. В Нант колежът през 1669 г. обучава 1169 ученика (без да се включват в бройката още 110, които учат теология), през 1705 г. те са намалели на 1000, през 1770 г. са само 180, а

през 1789 г. — 157. Подобно е положението и в другите големи френски пристанища и търговски центрове[35].

След като е ясно, че колежите във Франция са изчерпали (ако въобще са я имали) възможността за даване на търговско знание, то остават следните три пътя за предоставяне на такова в страната през XVIII в.: най-старият сред тях е ателието на учителя по писане-калиграфия и по математика, което предлага необходимата за професионалното образование подготовка, но е по-подходящо за млади хора, отколкото за деца; вторият вид образователни заведения са насочените към детската възраст частни пансиони; а третият вид са създадените от *„Братята на Християнските училища"* пансиони, в които приоритет се дава на светското знание и подготовка, ориентирани към усвояване на търговията, писането (калиграфия и счетоводство) и аритметиката[36].

Учителите (*„майсторите"*) по писане-калиграфия и по математика са утвърдена професионална гилдия във Франция през XVII и XVIII в. Парижката общност на майсторите-калиграфи има свой самостоятелен юридически статут. През 1632 г. в страната са въведени общи изисквания за изписване на френските (*„кръгли"*) и италианските (*„смесени"*) букви, които бързо се налагат и в обучението по калиграфия. Майсторите-калиграфи са официално признати от съда и се привличат от магистратите в ролята на експерти. Изкуството на техния занаят днес е засвидетелствано в запазените сборници с нормативни текстове от епохата[37].

Накрая на обучението си, за да получат майсторското звание, учениците, посещавали ателието на майстор-калиграф, държат общ изпит по двете основни дисциплини, практикувани в занаята от членовете на общността: по писане-калиграфия и по математика. След успешно издържания изпит те полагат клетва. Официално утвърдените *„заклети майстори-калиграфи"* в Париж се признават за компетентни *„да преподават изкуството на всички видове писане, използвани в Кралството; аритметика във всичките нейни части, както и обща; обмяна на пари; просто и двустранно счетоводство; правилата на арбитража; други изкуства и науки, които тези майстори имат публичното признание да преподават, заети с доказване автентичността на текстове, подписи и сметки, чиято истинност се оспорва"*[38].

Очевидно става дума за дефинираното от Савари професионално търговско образование. За същото пише и Барем, според когото има нужда от учители, но са-

мият той като такъв признава, че не споделя със своите ученици всичките тайни на занаята, за да е потребно и в бъдеще неговото преподаване. Барем е автор на труд, озаглавен: *„Книга за лесно усвояване на аритметиката, самостоятелно и без учител..."* — един от най-използваните учебници от майсторите-калиграфи и математици[39]. Върху гравюра, съхранявана днес в Националната библиотека в Париж, е изписана следната обява: *„Барем и неговият син, счетоводители в Париж, преподават добре сметководство, обмяна на пари, аритметика, геометрия и фортификации. Преподаването се извършва на две места. От сутрин до обяд, без четвъртък, те преподават в своята учебна стая, която се намира в средата на ул. „Урс". От обяд до вечер те преподават в своя дом, който се намира на края на Понт-Ньоф, ул. „Дофин". Те проверяват счетоводни книги, водени между сдружени търговци и банкери, като извършват тази дейност с големи преданост, точност, старателност и дискретност"*[40].

Професионалното обучение в ателиетата на майсторите-калиграфи е насочено по-скоро към юношите и дори към възрастните, отколкото към малките деца. Пиковият момент на неговото развитие настъпва през XVIII в., когато е и най-голямото разпространение на калиграфското изкуство и на орнаментиката на дневниците. Към края на века нуждата от учители по калиграфия и математика рязко спада. Показателно за това са следните числа, цитирани от един от членовете на *„Академичното бюро по калиграфия"* през 1784 г.: през същата година в Париж стотина са майсторите-калиграфи, членове на Корпорацията, от тях едва дванадесетина сформират редовно и водят класове, а от тези дванадесетина едва четирима изкарват препитанието си единствено и само като учители по калиграфия и математика[41].

Втората възможност за даване на модерно търговско образование във Франция се осигурява от частните пансиони. Те се появяват и утвърждават през първата половина на XVIII в., но истинският им разцвет се отбелязва през последните десетилетия на века. Това са учебни заведения, ориентирани към детската възраст. В тях приемът започва на 6-7 години. В учебните им програми се преследва балансът в преподаването на класическите дисциплини и латинския език, от една страна, и на модерните професионални знания, от друга[42].

Въз онова на *„Обявите"*, публикувани от директорите на тези пансиони, може да се проследи тяхно-

то разпространение. *„Обявите"* са своего рода реклами на учебните заведения — те включват подробно представяне на специфичния профил на всяко едно от тях, на техните учебни програми и много често са единствените запазени извори за тяхното съществуване. По данни, поместени в многотомното издание *„Атлас на Френската революция"* (т. II. Образование), узнаваме, че по-голямата част от тези пансиони се установяват в големите пристанищни и търговски центрове на страната: в Бордо те са 30 на брой, в Марсилия и в Нант по 15, в Руан — 13, в Лион — 31[43].

Учебните програми на частните пансиони в общи линии следват насоките на професионалното образование, маркирани в *„Идеалният търговец"* на Савари-баща: писане, търговска математика до и включително обмяна на пари, правопис, чужди езици, история и география. В някои пансиони (като този в Дюнкерк, например) програмата е по-разгърната по посока на нейната професионализация и включва още дисциплината *„търговия"* — т.е. просто и двустранно счетоводство. В Лил от 21 пансиона в последното десетилетие на Стария режим в най-малко 6 от тях се извършва обучение по просто и двустранно счетоводство. Но тази цифра може би е по-голяма, понеже в болшинството от *„Обявите"* се посочва преподаване на *„аритметика"*, без да става ясно дали дисциплината не включва и обучение по счетоводство, каквато е обичайната практика. В Бордо през 1770-1772 г. има регистрирани най-малко четири пансиона, ръководени от майстори по калиграфия и математика, които преподават *„търговска аритметика и обмяна"*[44].

„Бумът" в разпространението на частните пансиони през втората половина на XVIII в. се обяснява с упадъка на колежите по същото това време. В пансионите постъпват и учат много деца от колониите, главно американските. Таксите в тях са високи, но това е по причина на растящите разходи, а и на настъпилата в края на века тежка финансова криза в страната. В обучението са застъпени и практики (стажове), които се провеждат при търговци, през които учениците, в ролята на търговски служители, трупат ценни практически знания. В края на 80-те години на века годишните такси в пансионите достигат и надхвърлят 1000 ливри, като най-високи са те за големите деца, тези над 12-годишна възраст. Разходите за едно американче, ако се приеме, че то остава във Франция поне десетина години, за да завърши цялостния курс на обучение, възлизат минимум на 10 000 ливри и въпреки това интересът

„отвън" към френските частни пансиони не секва, а дори нараства[45].

Третата възможност за даване на модерно търговско образование във Франция през XVIII в. се постига посредством създадените от *„Братята на Християнските училища"* пансиони за професионално обучение. Техен инициатор е Жан-Батист дьо Ла Сал, който създава училища за безплатно обучение на бедни деца. За да няма връщане към класическото образование, дьо Ла Сал налага бариера още при приема в училищата, забранявайки употребата на латинския език, дори за онези от учениците, които преди това са го изучавали и са го усвоили до някакво ниво — никой няма право да каже дори една единствена дума на латински без изричното разрешение на *„Брата-Директор"* и то само при изключителна нужда, например *„за да се говори с чужденец, който не знае френски, но знае латински език"*[46].

Ориентацията на тези училища към търговските и техническите знания става благодарение на влиятелни, знатни люде от градовете, в които те се появяват. Такъв е случаят с училището в Булон-сюр-Мер, където по настояването на местната община през декември 1744 г. е открит допълнителен клас, наречен *„Училище по търговия"*, в който се усъвършенстват писането и аритметиката и се преподават допълнително просто и двустранно счетоводство и обмяна. Обучението в този клас не е безплатно, тъй като родителите се задължават да внасят в градската каса годишно по 30 ливри. В други сродни училища в страната през 60-те години на века се изучава броене с арабски и с римски цифри, четирите аритметични действия, тройното (*„съдружествено"*) правило, правилото за изчисляване на лихва, квадратен корен, сметководство — просто и двустранно. През 1787 г. Франсоа-Пиер Силвестър публикува в Руан *„Трактат по математика в полза на пансионите и училищата на Братята на Християнските училища"* — един полезен учебник по търговска аритметика, в който са включени правила за изчисляване на лихва, за шконтиране, за обмяна, за комисионна и пр. Книгата на Силвестър завършва с множество образци на фактури, търговски писма (кореспонденция), билети на заповед, квитанции и др. Всичко това очертава вече добре познатата учебна програма, предлагана и преди пансионите на *„Братята"* от учителите-калиграфи и математици, впрочем същите, които често са привличани и за преподаване в тези нови училища[47].

В навечерието на Революцията училищата-пансиони на *„Братята на Християнските училища"* се

утвърждават като предпочитани учебни заведения, даващи професионална подготовка в големите търговски и пристанищни центрове: Анжер, Каркасон, Марсилия, Маревил, Монтпелие, Нант, Реймс, Руан и дори в далечна Мартиника, където местното училище *„отваря врати"* през 1768 г., а *„Братята"* го поемат под своя опека през 1774 г. Учебните такси в тези училища варират от 400 до 500 ливри годишно. Пансионът в Марсилия е създаден през 1728 г. Той е един от най-големите от този вид. В него през 1785 г. се обучават 179 ученика, а през 1789 г. броят им нараства на 219. Сред големите училища-пансиони на *„Братята на Християнските училища"* през последните години на Стария режим се открояват още следните: това във Форд Роаял на Мартиника с 62 ученика, в Нант — със 70, в Реймс — с 80, в Анжер — със 180, в Маревил — с 250. В училищата на Южна Франция и главно на Марсилия чувствително нараства броят на учениците, пристигнали от Източното Средиземноморие — от Смирна (Измир), Алеп, Кайро и др.[48] — факт, който се явява предпоставка за засилващото се френско търговско и културно влияние в региона, към който принадлежат и Балканите.

Представянето на френското модерно търговско образование не би било пълно без модела, очертан от пристанищния, търговски град Сен-Мало. Това е град, който, ръководен от своя елит, наброяващ около 150 крупни търговци в периода 1680-1710 г., е ориентиран изцяло към морската търговия. През последните години от управлението на Луи XIV, между 1690 и 1715 г., големите търговски *„династии"* на Сен-Мало достигат върха на своето богатство и мощ[49].

По причина на ясно изявената търговска ориентация, през XVII-XVIII в. в Сен-Мало няма колежи, въпреки че не липсват опити за тяхното създаване в града от страна на йезуитите още в началото на XVII в. До началото на следващия XVIII в. семействата на сен-малуинските търговци практикуват образователен модел, който може да бъде квалифициран като традиционен, даващ приоритет на практическото обучение на място, съвсем в противоречие с класическия модел, предпочитан от аристократичния елит на Кралството. Моделът на Сен-Мало се свежда до следното правило: *„Бащите-търговци обучават и предават своите знания на синовете си, които от своя страна са отговорни за обучението на децата си"*. Обучението е с голяма продължителност, понякога до 10-14 години, а понякога и повече, като продължава до време-

то, когато младият човек се отделя на самостоятелна практика или се оженва — често тези две събития съвпадат и стават около 32-годишната му възраст. През този дълъг период обучението протича извън семейната среда и дори извън Сен-Мало в две основни, понякога съпътстващи се образователни форми: усвояване на навигацията и чиракуване в търговски дюкян. За нуждите и развитието на първата форма в града през 1673 г. е открито *„Училище по хидрография"*. Чиракуването в търговски дюкян може да стане и в домашна среда, но предпочитаният вариант е децата да се изпращат навън, за да станат по-самостоятелни. За тази цел сен-малуинци насочват синовете си към чужбина, като най-предпочитаните от тях страни са Англия и Испания, където младите хора заминават в ролята на търговски чираци с малък капитал, предоставян от семействата им, с който започват търговия в качеството на *„младши партньори"* и бъдещи съдружници на бащите си. Целта е постепенно да нарастват техните отговорности и респективно възможността да се справят сами с тях. Двете традиционни образователни форми, практикувани широко в Сен-Мало през целия XVII в., дават много полезни умения и знания: опознаване на чужди страни, усвояване на чужди езици (главно испански), изучаване на търговските техники и основно на двустранното счетоводство, запознаване с пазарите и тяхната ориентация, интегриране в голямата презокеанска испано-американска търговия[50].

На прага на XVII и XVIII столетие в Сен-Мало се налага нов образователен модел. Най-първите търговци в града правят известен поврат в своите предпочитания и започват да ориентират децата си към класическото образование и колежите. И тъй като няма такива в Сен-Мало, то в най-предпочитан се превръща най-близкият, този в Рен. А по-заможните сред търговците насочват синовете си към големите, придобили национална известност, колежи на страната и основно към прочутия парижки *„Луи-льо-Гранд"*, чиято внушителна сграда се намира в *„Латинския квартал"* на Париж, *„на гърба"* на Сорбоната. Причината за тази преориентация в образованието се дължи на факта, че между 1690 и 1720 г. богатите търговски фамилии на Сен-Мало, след като вече са се сдобили с голяма финансова мощ, се стремят към най-високото стъпало на обществената стълбица, към приобщаване към управляващата аристокрация, към нейните слава, престиж и образованост. Това обаче не пречи на търговските им зани-

мания — професията, на която децата от тези семейства продължават да бъдат предани, но само на първо време. Впоследствие наследниците на търговската знат в пристанищния град се насочват към други, по-авторитетни занятия, в практикуването на които обаче опитът на техните предци ще продължи да им бъде много полезен: висши служители в Парламента на Париж, в *„Сметководните палати"* на Париж и Нант. Налага се изводът, че благодарение на своя нов образователен модел през XVIII в. сен-малуинци създават в епохата на Френското просвещение най-пълния, комплексен образ на *„просветния търговец"*[51].

През XIX в. във Франция се създават и утвърждават специализираните търговски училища, една по-висша и вече завършена професионална образователна степен. Същите тези училища най-силно ще повлияят върху търговско-образователните опити във възрожденските стремления на балканските общества. На тях и на техните балкански (в частност и български) *„резонанси"* ще се спра в следващите статии на настоящата рубрика.

БЕЛЕЖКИ

1. Нова история. Ч. I. С., 1975, с. 10-82.

2. Stevelinck, E. La comptabilité á travers les ages, Introduction par le Prof. Raymond de Roover. Bruxelles, 1970, p. XXI-XXII.

3. Ibidem, p. 41-42.

4. По-подробно за труда на Импин виж в предходната статия на настоящата рубрика: Русев, И. Търговското и счетоводното образование в зората на Новото време. Европейските модели: Италия, Холандия, Белгия. — сп. „Счетоводна политика", 2007, № 1-2.

5. Stevelinck, E. La comptabilité á travers les ages ..., p. 34-38.

6. Ibidem, p. 14-15.

7. Ibidem, p. 113.

8. Ibidem, p. 144-145.

9. Ibidem, p. 152-156.

10. Defoe, D. The complete English Tradesman, in familiar letters; directing him in all the several parts and progressions of trade... Calculated for the instruction of our inland tradesmen, and especially of young beginners. London, 1726.

11. Hoock, J. Pratiques marchandes et catégories de l'échange : a propos des formes de représentation de l'économie commerciale en France aux 17e et 18e siècles. — in : Fagiani, F., G. Valera, eds. Categorie de reale et storiografia. Milan, 1986, p. 263-288.

12. Hoock, J. L'enseignement commercial anglais au 18e siècle. — in : Cultures et formations négociantes dans l'Europe moderne. Sous la direction de Franco Angiolini et Daniel Roche. Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, P., 1995, p. 159-160.

13. Ibidem, p. 162-163.

14. Ibidem, p. 163-166.

15. Hans, N. New Trends in Education in the Eighteenth Century. London, 1951, p. 69.

16. Hoock, J. L'enseignement commercial anglais au 18e siècle ..., p. 166.

17. Стара английска златна монета.

18. Mortimer, Th. Elements of Commerce, Politics and Finances. London, 1772, Advertisement. Цит. по: Hoock, J. L'enseignement commercial anglais au 18e siucle ..., p. 167-168.

19. Hoock, J. L'enseignement commercial anglais au 18e siècle ..., p. 168.

20. Ibidem, p. 171-173.

21. Withrington, D. J. Education and Society in the Eighteenth Century. — in: N. T. Phillipson and R. Mitchinson, eds, Scotland in the Age of Improvement. Edimbourg, 1970, p. 169-170.

22. Hoock, J. L'enseignement commercial anglais au 18e siècle ..., p. 161.

23. Ibidem, p. 167-168.

24. Ibidem, p. 172-173.

25. Русев, И. Търговското и счетоводното образование в зората на Новото време. Европейските модели: Италия, Холандия, Белгия. — сп. „Счетоводна политика", 2007, № 1-2.

26. Stevelinck, E. La comptabilité á travers les ages ..., p. XIX, 38-41.

27. Ibidem, p. 90—94.

28. За автора и книгата по-подробно в: Русев, И. Европейските модели на счетоводните и търговско-правните знания на българина-възрожденец. Френското влияние: Савари и „Код дьо комерс". — сп. „Счетоводна политика", 2006, № 7-8, с. 43-58.

29. Stevelinck, E. La comptabilité á travers les ages ..., p. 130—132.

30. Barrкme, B.-Fr. Traité des parties doubles ou méthode aisée pour apprendre a tenir en parties doubles les livres du commerce et de finances. Paris, 1721. За Барем и неговия труд по-подробно в: Stevelinck, E. Op. cit., p. 138—141.

31. Savary, J. Le parfait négociant ou instruction générale pour ce qui regarde le commerce de toute sorte de marchandises tant de France que des pays étrangers. Paris, 1675, p. 38.

32. Ibidem, p. 40.

33. Ibidem, p. 41.

34. Ibidem, p. 42.

35. Данните са цитирани по: Compère, M., D. Julia. Les collèges français, 16e—18e siècles. Répertoire, t. I : France du Midi, Paris, Editions du CNRS et Publication de l'INRP, 1984 ; t. II : France du Nord et de l'Ouest, ibid., 1988.

36. Julia, D. L'éducation des négociants français au 18e siècle. — in : Cultures et formations négociantes dans l'Europe moderne. Sous la direction de Franco Angiolini et Daniel Roche. Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, P., 1995, p. 233.

37. Ibidem, p. 233-238.

38. Откъс от текста на „Клетвата, полагана пред Гражданския наместник от новите майстори, приети в Корпорацията на майсторите-калиграфи на Париж", цитирана по: Julia, D. L'éducation des négociants français au 18e siècle ..., p. 234.

39. Barrême, B.-Fr. Le livre facile pour aprendre l'arithmétique de soy-mesme et sans maistre par des methodes si courtes si claires et si bien ordonnées qu'il ne s'en est point vues de pareilles, à Paris chez l'auteur au bout du Pont Neuf au coing de la Rue Daufine, 1672.

40. Julia, D. L'éducation des négociants français au 18e siècle ..., p. 235.

41. Ibidem, p. 235-237.

42. Тази образователна структура е добре проучена от френските изследователи. За частните пансиони по-подробно виж в: Marchand, Ph. Un modèle d'éducation a la veille de la Révolution : les maisons d'éducation particulière. — Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine. T. 22, 1975, p. 549-567; Garden, M. Ecoles et maîtres : Lyon au 18e siècle. — Cahiers d'Histoire. T. 21, 1976, p. 133-156; Grandière, M. L'éducation à la fin du 18e siècle : quelques aspects d'un nouveau cadre éducatif, les „maison d'éducation", 1760-1790. — Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine. T. 33, 1986, p. 440-462; Julia, D. L'éducation des négociants français au 18e siècle ..., p. 238-250.

43. Atlas de la Révolution française. T. II : L'enseignement, 1760-1815, sous la direction de D. Julia. Paris, Editions EHESS, 1987, p. 52.

44. Julia, D. L'éducation des négociants français au 18e siècle ..., p. 239-240.

45. Ibidem, p. 245-247.

46. Ibidem, p. 250-251.

47. Ibidem, p. 251, 253.

48. Ibidem, p. 252-254.

49. Lespagnol, A. Modèles éducatifs et stratégies familiales dans le milieu négociant malouin aux 17e et 18e siècles : les ambiguités d'une mutation. — in : Cultures et formations négociantes dans l'Europe moderne. Sous la direction de Franco Angiolini et Daniel Roche. Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, P., 1995, p. 259.

50. Ibidem, p. 260-269.

51. Ibidem, p. 269-274.